

УДК: 94:68(497.11)»13»
930.2:003.074(=163.41)»13»
091=163.41»13»
ID BROJ: 202597388
Изворни научни чланак
Рад примљен: 25. 09. 2013.
Рад прихваћен: 27. 09. 2013.

Александра Фостиков, ВА
Истраживач-сарадник, Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

ЗАНАТСТВО СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ У СВЕТОСТИ ТРИ ПОВЕЉЕ ИЗ XIV ВЕКА*

This paper is a contribution to the history of crafts in the medieval Serbia based on the analyses of the three charters from the 14th century. Besides the laws regulating the crafts, the artisans, their status and role, as well as their feudal and territorial mobility, the paper presents research results of craft trades, with special attention paid to the typology of the craft settlements.

Кључне речи: занат, мајсторије, Србија, средњи век, историјска географија.

Key words: *craft, majstorije, Serbia, Middle Ages, historical geography.*

О занатима и занатству као привредној грани сведоче бројни писани и материјални извори, међу којима праву драгоценост представљају домаћи извори, а посебно повеље манастирима, као најбројнија група сачуваних аката. Како се као најобимније и најдетаљније међу сачуваним истичу Светостефанска, односно Бањска повеља (БХ 1313–1316), Дечанске (ДХ I 1330, ДХ II 1330/31, ДХ III после маја 1343–пре краја децембра 1345) и Светоарханђеловска (СХ1349/50), овде смо посебну пажњу посветили њиховој анализи, те разматрању закона о занатлијама подложним манастиру, чији се једини сачувани примерци налазе управо у БХ и

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029) и *Насеља и становништво српских земаља у јошном средњем веку (14–15. век)* (Ев. бр. 177010), и представља део истраживачког рада у оквиру израде докторске тезе, под насловом: *Занатство у средњовековној Србији.*

ДХ I–III.¹ Ове повеље смо изабрали и због обимности и због чињенице да их повезује блиско време настанка, прва половина 14. века, што нам омогућава да временски одредимо и упоредимо поједине податке о занатству, а захваљујући постојању два дечанска пописа у континуитету (ДХ II и ДХ III), можемо да оцртамо и развој занатства у хронолошком следу и на истом простору. Како се поседи ових манастира делом границе, а посебно поседи Бање и Дечана,² могуће је разматрати питања у вези са занатима не само на појединим властелинствима него и у ширим оквирима. Компарација БХ и ДХ I–III са СХ омогућава и истовремени увид у сеоско и у градско занатство. Поред тога, ове повеље садрже и помене о другим, данас изгубљеним актима, даровницама и привилегијама датим појединим занатлијама или мајсторским селима, а посебно ДХ II–III, која сведочи управо о процесу установљења једне такве баштине.

Подаци из текстова поменутих повеља могу се груписати у неколико целина. Прва би се односила на законске премисе које су одређивале правни статус занатлија међу зависним становништвом, на њихове радне обавезе и порезе. Други скуп података јесу сведочанства о самим занатима, њиховим називима, начину рада и представницима. Ту је и група ономастичких података, било топонима, било антропонима насталих од тзв. *nomina professionalia*, који посредно указују не само на тада савремене занате, већ и на њихов ранији развој, као и на слој старијих занимања. Приликом тумачења оваквих ономастичких података, јавља се неколико питања, која се могу свести на питање значења, времена и повода настанка и функције топонима, а код антропонима се поставља и питање да ли је неко име ознака занимања односно заната, или је у питању доиста властито име.³

* * *

Улога занатства, те занатлије, од посебне је важности све до индустријске револуције, када се са ручног прелази на рад машина. У овој, тзв. *занатској ејоси*, представници заната били су тражени, у складу са потребама одређене друштвено-културне заједнице. Свега око 5% становништва било је ангажовано ван земљорадничког и сточарског сектора, односно у производњи хране. Занатство се тек с развојем градског занатства у потпуности успоставља као посебна делатност у којој

¹ БХ; ДХ I; ДХ Ia; ДХ II; ДХ III; ДХ IIIa; СХ; Благојевић 1970, 79–86; Исти 2004, 191, 204–212. Бубало 2007a, 69–82; Исти 2007b, 221–231; Михаљчић 2006, 29–45, 57–91, 107–129.

² Ивановић 1952–53, 181–182; Мишић – Суботин Голубовић 2003, 49–58; Божанић 2006, 136–150.

³ Фостиков 2012, 117–119, са ст. литературом о топонимији.

произвођач привређује једино својим радом у оквиру дате професије, од које и живи. Међутим, ни занатство ван градских центара није било запостављено. Оно се паралелно развијало и у оквиру двора или манастира, као и у руралним пределима, у оквиру села, која чине основу привреде самог властелинства.⁴

У манастирским актима, као и у документима из свакодневног живота, разна занатска занимања везана за тзв. *ручни рад* углавном су одређивана именицом *мајстор* (пл. *мајсторије*), грецизмом латинског порекла (*magister*), који је путем средњегрчког, односно преко Византије, доспео у српски, у којем се, могло би се рећи, устаљује као ознака за делатника обученог за стручни рад, који не може свако да обавља.⁵ Према законским деловима повеља, именица *мајсторије* коришћена је да означи и посебан друштвени слој зависног или подложног сеоског земљорадничког становништва, слој *људи црквених или мейхохијских*.

Закон о мајсторијама, сачуван у оквиру БХ и ДХ I–III, свакако је делом потекао из ранијих законодавних аката, какав је Закон Светога Симеона и Саве, који је према Милошу Благојевићу, у свом саставу садржао и одредбу о изједначавању основних мајсторских земљорадничких обавеза са обавезама сокалника. Пошто се након ових повеља закон о мајсторијама не јавља у сачуваним изворима, није могуће поуздано утврдити како се касније одмеравао њихов рад у оквиру манастирских властелинстава. Будући да цар Душан не спомиње закон о мајсторијама ни у СХ ни у свом Законику, у ком се пак у три члана осврће детаљно на рад златара, изгледа да је статус и рад мајстора био додатно дефинисан на неки други начин, можда Законом Светог Симеона и Саве, као што је случај с другим делатностима.⁶ Законодавне одредбе о занатлијама на једном месту налазимо тек неких осамдесет година касније, у Законику деспота Стефана, али се оне односе искључиво на градске и слободне занатлије и временски припадају другом добу, па у овом случају његови подаци, осим у смислу упоређивања броја или врсте заната, односно као чињенице које говоре о диференцијацији, не могу бити овде посебно анализирани.⁷

У основи, мајсторским законом регулисане су радне обавезе, давања и права занатлија, као и питање наслеђивања њиховог статуса. Као што је већ поменуто, основне земљорадничке обавезе – обрада парцела одређене

⁴ Ђирковић 1997, 58–59, 62–64, са ст. литературом.

⁵ Ђирковић 1997, 58–59, 62–64, са ст. литературом; ЛССВ, 214–217, са изворима и ст. литературом (С. Ђирковић).

⁶ Благојевић 2004, 211–212; Михаљчић 2006, 19, 29, 30, 33, 37, 38, 64, 71, 73, 75, 80, 83, 87; Радојчић 1960, 134–135 чл. 168–170.

⁷ Марковић 1985, 21–22, чл. 8, 13–17.

величине земље и винограда, давања у житу и вину – биле су занатлијама одређене у истој пропорцији као и сокалницима. Надаље, били су обавезни да раде на припреми сена три дана (косе, пласте и здену сено), те да жању исто толико, да учествују у грађењу града, према БХ, а били су оптерећени и давањем различитих данака.⁸ Свакако су у оквиру властелинства, занатлије биле обавезне да својом вештином допринесу одржавању и развоју манастирског властелинства, те да су обављале одређен рад у струци и давале дажбине у складу са природом своје производње, вероватно у виду десетка занатских производа. Иако се њихова давања, као ни посебне обавезе, нигде у оквиру закона не прецизирају, о томе постоје сачувана сведочанства. Тако у ДХ I–III и СХ говори се о наплати такси од комбинованих топионичких постројења управо у виду њихових производа: гвожђа и близнице (челика), док се у СХ изричито наводе потковице и *кожухе лисичије*, које су манастирске занатлије биле дужне да дају свом феудалном господару. Да су поједине занатлије могле да буду и додатно привилеговане сведоче обавезе зидара насељених у мајсторском селу Љутоглави, који су сем да зидају, били обавезни једино још на бедбе дан и леју винограда.⁹ Пошто се подмире потребе властелинства, вишкови занатских производа су завршавали у трговачком промету, вероватно на сајмовима и трговима у близини самих манастира, па су попут вишкова производа са световних феудалних имања налазили свој пут до потрошача. На тај начин, као вероватно и продајом производа из кућне радиности, манастир је могао да заради, а судећи по одредби Грачаничке повеље, на продају црквених производа није наплаћивана царина. Занатлије су такође продавале своје производе или их мењале за различите потрештине на локалном нивоу.¹⁰

Имајући у виду чињеницу да су у оквиру поменутих законских одредаба статус и радне обавезе мајсторија одређене у односу на сокалнике, као и да се у појединим случајевима наводе поред сокалника, или се као посебан друштвени слој јављају уз попове, дијаке и отроке у члану о обради винограда у БХ, може се рећи да правно посматрано, мајстори представљају не само посебан него и повлашћен слој земљорадничког становништва, те је очигледно да су због своје вештине додатно поштовани, уважавани.¹¹

⁸ Михаљчић 2006, 29, 30, 37, 38, 63, 64, 73, 80, 83, 184, 186, 194–195, 198. О сокалницима и сокалничким обавезама: Тријић 2002–2003, 3–28.

⁹ Михаљчић, 2006, 42, 127; СХ, 110; 140; Фостиков 2012, 111, 113–114, 119, 121.

¹⁰ ЛССВ, 488–489 (С. Ђирковић); СХ, 142; Epstein 1994, 459–482; Михаљчић 2006, 55; Фостиков 2012, 109.

¹¹ Док ДХ I дозвољава да мајсторски синови пређу у сокалнике, то се истовремено онемогућује поповским наследницима, па се за њих одређује да уколико књигу не изуче, пређу у меропхе. Михаљчић 2006, 71; Тријић 2002–2003, 9–10. О поповима и отроцима

Колико су сматрани важним сведочи и чињеница да су мајстори приликом издавања даровница манастирима, а посебно оснивачких повеља којима су владари тежили да манастире обдаре свим потребним, представљали посебан део аранжмана даривања. Као стручно техничко лице, неопходно за свакодневни живот властелинства, зависни занатлија је према потреби и пресељаван, дариван са земљом на којој се налазио, или прилаган са оном коју је поседовао, а у појединим случајевима у питању је могло да буде и даривање његовог рада, односно производа.¹²

Како би се ограничио број припадника овог повлашћеног слоја, посебним чланом у оквиру Закона о мајсторима прописано је и наслеђивање заната у оквиру породице, односно његово преношење са оца искључиво на једног сина, док за остале синове БХ налаже да пређу у *работнике*. Исти члан је у тексту ДХ I–III допуњен, па се у њему истиче да остали мајсторски синови по правилу прелазе у сокалнике, иако се дозвољава и могућност да пређу и у меропхе, у случају да желе да узму земљу од меропашке.¹³ На овај начин је обезбеђено преношење стручног искуственог знања са оца на сина, а такође је из мајсторских породица делимично попуњаван сокалнички слој.¹⁴ Ипак, како се види из сачуваних пописа, и поред ове одредбе, мајстори се јављају у заједници са синовима, па чак и са два брата и више синова, а понегде и са дедом. Реч је о припадницима заната везаних за обраду метала и кућа, што значи да се ово правило изгледа није дословно поштовало, бар у оним струкама које су по природи посла захтевале учешће већег броја људи. Ипак, без додатне анализе која би ово потврдила и на другим примерима, мора се узети у обир и могућност да је таква појава могла да буде део друштвене традиције да су синови остајали у кући родитеља до одређеног доба или женидбе. Када мајстор није имао мушког наследника, на месту сина се, сем брата, јавља и зет, као сарадник и наследник по женској линији, што не само да сведочи о ступању појединаца у слој мајсторија путем брака, већ допушта и могућност разматрања брачних веза у оквиру самог сталежа.¹⁵ Да ли су поједини синови мајстора

и дијацима видети: Бубало 1997; ЛССВ, 483–485 (Ђ. Бубало), 553–554 (Р. Михаљчић); Копривица 2012.

¹² Видети изнад нап. бр. 9. Видети и даље.

¹³ Михаљчић 2006, 37, 71, 75, 87. Реч работник се у БХ јавља са значењем становника који је везан за земљу, а према анализираним актима, у работнике су спадали још и меропси, сокалници, попови, дијаци и отроци. Нешто касније, у ДХ се уместо спомена работника уводи категорија оних који земљу држе. Благојевић 2004, 209.

¹⁴ Михаљчић 2004, 34; уп. Тријић 2002–2003, 15–16.

¹⁵ ДХ II, 22 ф. 26, 23 ф. 27, 55 ф. 58; 58–59 ф. 62; ДХ III, 90 ф. 29, 91 ф. 30; 97 ф. 36, 120 ф. 59, 128 ф. 67; СХ, 120, 140, 143; Kulischer 1957, 208–209; Epstein 1991, 20, 211; Тријић 2002–2003, 10; Ненадовић 2003, 33; Михаљчић 2006, 127.

могли да пређу у сталеж попова није познато, али вероватно је да су њихови наследници стицали ту могућност, макар посредством сокалничког слоја, о чијем преласку у поповски сталеж речито сведочи члан број 26 у БХ. То је ограничено тежњом српских законодаваца да се и поповски сталеж затвори, о чему говори одредба да попа може да наследи само његов син (ДХ I, чл. 24).¹⁶ Вероватно су поједини мајстори постајали и монаси, да би свој рад наставили да практикују и у монаштву. У оквиру манастира, као центра, обитавале су и занатлије-монаси, а посебно оних струка које се могу назвати уметничким или занатско-уметничким. Неки од њих су били вични у специфичним занатима, а премда о њима скоро и да нема података, као пример се може навести часовничар монах Лазар, који се спомиње почетком 15. века.¹⁷

Осим поменутих одредби, мајстори се заједно са сокалницима поименце помињу у члану о удруживању за *друје работије*, у случају самачке/инокосне куће (*који нема сина или браћиа или работињика*, БХ чл. 14), а иста одредба дозвољава закључак да су и сами мајстори у појединим случајевима могли имати сопствене работнике, који су за њих привређивали. То су могли да буду шегрти или унајмљени помоћници из редова осиромашених црквених људи. Један мајстор, већ поприлично оптерећен обавезама и давањима, а посебно када је поседовао и сопствено имање, или село, као, рецимо, протомајстор Георгије, морао је по природи ствари да приушти додатне работнике, како би сопствено време могао да посвети свом занату. Мобилност мајстора у оквиру друштвене стратификације, као и појава оних који имали не само своју земљу већ и работнике, говори нам да је постојало раслојавање не само међу сеоским становништвом него и у оквиру саме категорије мајсторија. Уз пример протомајстора Георгија као поседника села Манастирац, добијеног у баштину од Стефана Дечанског, о томе сведоче и други примери. Ту је ковач Рудал, чија се земља налазила на Трстеној, и ковач (вигањ) Његоје, који се јавља са својом земљом и правом да држи део Блата. Све ове занатлије су до својихседа долазиле поклоном, а вероватно и откупом (*куйљеница*), као и други становници. Судаћи према анализираним повељама, већ у време Стефана Дечанског награђивање занатлија земљом није било неуобичајно. О једном таквом процесу добијања баштине обавештавају нас примери споменутог Георгија и зидара из Пнуће. Према ДХ II–III, Георгије је са браћом село Манастирац добио у баштину од Стефана Дечанског као награду за рад и украшавање бројних цркви на српској земљи. То им је потврдио потом и

¹⁶ Михаљчић 2006, 37, 71.

¹⁷ Фостиков 2012, 110. О монасима занатлијама и схватању занатства у хришћанству: Le Goff 1980, 58–86.

цар Душан, наводећи да су радили на многим црквама у *ѿрагу* и *около*, као и на зидању дечанске трпезарије и пирга над портом. Поседовање земље, а посебно баштине, доказује да је већ средином 14. века, а вероватно и раније, део мајсторија улазио у слој властеличића, на шта су својевремено указали још А. Соловјев и С. Радојчић.¹⁸

Са својим селом јављају се и занатлије мајсторских насеља: ковачи на *Корићанима* и зидари на *Дразе* у Бањској повељи, као и поменути зидари у Љутоглави, досељени из Пнуће, који су своје ново село добили у баштину такође као награду и замену за рад. Није ближе познато како је том приликом била организована подела земље у оквиру самог мајсторског села, али свакако да овај пример расветљава процес заснивања специјализованих *мајстѳорских села* од стране владара. Таква села су у замену за свој специјалистички рад била ослобођена од других дажбина и намета, и била су оптерећена минималним радним обавезама. Да су поједини мајстори радили и по уговору, унајмљени за одређени посао, обавештава нас БХ, у којој се посебно напомињу и *ковачи урочни* (уговорни), који су радили по уговору, можда и за месечну плату, као коњуси урочни краљице Јелене из Дечанских повеља (ДХ II–III). Ипак, већина мајстора је пописана у оквиру села ком су припадали, без назнаке о сопственом поседу, па се може претпоставити да су били у зависном односу. Такође, неки мајстори се спомињу само у збирном попису дарованих занатлија, без ознаке места припадности у СХ, па чак и без имена у БХ. У тексту СХ нашли су се мајстори с градске територије који су припадали манастиру, а за мајсторе поменуте у БХ није јасно да ли су радили у манастирским радионицама или у непосредној близини.¹⁹ Осим о феудалној, односно друштвеној покретљивости, повеље ДХ II–III и СХ сведоче и о територијалној мобилности занатлија, нарочито градитеља, било поводом одређеног посла или трајним пресељењем по налогу

¹⁸ Соловјев 1927, 35; ДХ II 58–59 ф.62; ДХ III, 120 ф 59, 128 ф 67; ДХ III а, 262; СХ 138–139, 140; Михаљчић 2006, 33; Радојчић 1982, 86. Како је текст у ДХ III знатно оштећен, не можемо са сигурношћу да тврдимо, али према сачуваним словима (*гѡ... ..ѡѡѡѡ*), и речима да су за свој рад у *манастѳиру* и у *ѿрагу*, исти награђени од цара Душана селом Влахињом, као и чињеницом да је овај текст дописан одмах иза података о Георгију и браћи и пописивања међа Манастирца, сматрамо да је могуће да су за свој рад Георгије и браћа додатно даровани селом Влахињом. Вероватно је Душан наградио ову породицу додатним поседом за рад на изградњи трпезарије и пирга. Да су занатлије поседовале своја села и у оквиру световнихседа, те да су спадале у ред властеличића, илуструје и повеља из нешто каснијег времена, 1363. године. Шуица 2003, 146, 150, 154–155.

¹⁹ БХ, 120, 121, 124, 231; ДХ II, 43 ф. 48; ДХ III, 117, 133 ф. 58, 72; СХ, 120, 121, 122, 140, 143; Мишић–Суботин–Голубовић 2003, 37–38; Михаљчић 2006, 38, 83; Фостиков 2012, 111–112, 120. Видети и изнад нап. 9. О радионицама унутар манастира: Поповић 1994, 112; Брмболић 2001, 441–447.

владара. Како је ова струка сама по себи претпостављала промену места боравка, њени припадници су често били и чланови путујућих дружина.²⁰

* * *

Разматране повеље омогућавају бољи увид у занатство будући да садрже топониме и антропониме, који речито говоре о постојању бројних занатских струка, њиховој диференцијацији и занатској професионалној активности. Већ и сам мајсторски закон, иако сачуван само у два, односно четири правна акта, допуњаван је и мењан, а поједине, наизглед минималне разлике сведоче о развоју занатства и заната, те статусу занатлија. Тако се, осим члана о наслеђивању, извесне промене опажају и у оквиру члана којим се радне обавезе мајстора усклађују са сокалничким. Упараво тај члан сведочи о самом развоју заната, те схватања важности појединих у складу с потребама и временом. Тако, док се у БХ наводе *ковачи урочни, дрводеље, кројачи (шавци), шћавиоци/кожари (сћирјунице), седлари, ірнчари, зидари (зидци) и златјари*, у ДХ I навођење тече следећим редом: *ковачи, златјари, седлари, шавци, сћирјуни и сви мајсјори*, а у ДХ II–III идентичним редоследом, с мањом разликом – стргуни се не наводе поименично. Овакве измене у редоследу навођења и изостављање стргуна указују на то да је и даље на првом месту, као најважнији, ковачки занат, али и да златарски избија на друго место по важности, свакако у складу с порастом производње злата. Истовремено се са списка већ у ДХ II потпуно искључују стргуни, обрађивачи и штавиоци коже, који се сврставају у остале мајсторије, те би се могло рећи да ове занатлије постају представници нижих заната, оних који су само карика у даљој производњи предмета од коже.²¹ Поред оваквих података о развоју, успону и/или паду значаја појединих заната, има и оних који указују на диференцијацију унутар струка или на издвајање специјализованих заната.

Прикупљени извори говоре о томе да су на територији средњовековне Србије биле развијене струке везане за обраду дрвета, метала, камена, глине, коже и осталих животињских остатака, те тканина различитог порекла. Постојала је, такође, и висока диференцијацију у оквиру обраде метала и дрвета, као и текстила. Може се приметити и различита

²⁰ Видети изнад нап. бр. 18–19. Ненадовић 2003, 33.

²¹ Михаљчић 2006, 38, 64, 73, 80. Вероватно да штавиоци кожари губе на значају, као и њихов производ који престаје да буде један од главних трговачких артикла. Мишљење Н. Стипчевића да се иза имена стргуна крију специјализовани шишачи оваца није могуће прихватити, пошто се у оквиру исте повеље, БХ, истовремено јавља помен стргуна, као и одредба по којој се стризањем вуне, бавио ћелатор. Стипчевић 2004, 11–14. уп. Михаљчић 2006, 38, 42.

присутност појединих заната у урбаној, односно у руралној средини, тако да су обрађивачи метала, а посебно гвожђа, присутни у обе средине, док су ткачи или кројачи свита занимања која се јављају само на градској или урбаној територији.²²

Дрво и дрвенасто растине обилато су као материјал коришћени још у време словенске заједнице, о чему говори терминологија везана за производњу. Успону дрводељских, тесарских и столарских заната погодовао је биљни покривач новонасељених територија. Дрветом се градило, или се оно обликовало у бројне употребне предмете, а дрвенасто биље, попут шибља, рогозне или грана врбе служило је као плетиво. Иузев директног спомена дрводеље и седлара (који нису као у новије време радили искључиво са кожом), о занатству обраде дрвета говори и хидроним старијег порекла – Кладорубница (*клад рудийти* – сећи, обрађивати дрво). На старије занимање, резање батина/тољага упућују и имена Кијево и Кијерези, која би овако тумачена ишла у прилог раној специјализацији у оквиру села. Као топоними индикативни за занатска занимања у овим актима јављају се и Бачваревина, чији назив упућује на постојање израђивача бачви, и Курило, које мада сведочи о постојању угљара, произвођача дрвеног угља, указује и на чињеницу да су топоними често реликт претходног времена, те да у дато време већ губе првобитну функцију. Као такав случај можемо издвојити Курилово из СХ, које средином 14. века заправо представља део са виноградима, док за Курило из БХ није позната тадашња функција. Овде би можда спадали и топоним Витичрев, као и хидроним Витичревски поток, који се доводе у везу са израдом врсте обуће, *цревљи*, насталих обликовањем врбиног дрвета, али и са начином израде, плетењем.²³

На извесну специјализацију можда упућује и име Кутлар, које би могло да сведочи о постојању посебног заната у вези са израдом дрвеног посуђа и есцајга. У пописима се још јављају и занати, чији су називи постајали имена: *кошаранин* (Драгослав), *ројошник* (Будислав) и *кудељин* (овде Милман, а иначе познато властито име), која очито говоре и о постојању израђивача корпи, предмета од рогозне, и прерађивача лана или конопље у кудељу, а у везу са корпарством доводи се и топоним Крабијино (Коробейно, *korbъji – котарица кошара), а можда и Кошариште, које има

²² СХ, 121, 143.

²³ БХ, 21; СХ 121; ДХ III, 124 ф 63; вид. ЛССВ, 803–804 (Ђ. Петровић); Рибакoв 1948, 183–184, 401; Трубачев 2008, 528–555; Mrgić 2010, 87–101; Лома 2011, 181–182, 185–186, 189–190.

и неколико других значења. На старост постојања столарског заната могао би да упућује и помен *шијулчика* (стул – стол) Милована.²⁴

Поред обраде дрвета и обрада метала је достигла завидан ниво, о чему сведочи не само број ковача, који знатно премашује број осталих занимања, него и гранање ковачког заната и издвајање у посебне струке обрађивача племенитих и обојених метала, и оружара. Сем самог назива ковач, који је често коришћен без ознаке додатне специјализације, у повељама се јавља и податак о израђивању потковица и дажбини у давању потковица, који би указивао на развој плочарства. Исти документи нас обавештавају и да се назив ковач користио како за обрађиваче тако и за прерађиваче метала, при топионицама и постројењима за прераду. Осим именице ковач, у овим актима се још јавља и синоним *вијањ*. О ковачком занату сведоче и бројни топоними деривати од основа речи ковач/ковати, затим они у вези са местом ковачке радње, називи произашли из терминологије занимања, као и у вези са металима и металургијом. Ипак, треба имати у виду да су неки од њих могли да настану и из властитих имена (*Ковачев лаз*), а као топоними несигурног порекла издвајају се и они с кореном *ивозд*, нпр. *Гвозд*. Изузев ковача, може се претпоставити и постојање иглара, о чему говори и топоним *Иларев сџуденац*, а поименично се помиње и крчелеј, који се сматра израђивачем металног посуђа. Иако се у вези са обрадом злата поименично јавља само златар, о чијем постојању сведоче и топоними, о постојању занимања позлађивача, као и о позлати као фази израде, која је посведочена бројним материјалним налазима сребрних и позлаћених предмета, посредно говори и антропоним *Позлајца*. У вези са израдом оружја од метала поименично се наводи само мачарски занат, док о израђивачима врсте оклопа, брња сведочи име Брњан.²⁵

Посебно место у историји занатства заузимају обрађивачи камена, нарочито у унутрашњости средњовековне Србије, где је камен коришћен за изградњу углавном резиденцијалних здања, манастира и утврда, али и у друге бројне сврхе, рецимо израду надгробника, међника, па и мостова (*камени брод*). Осим директног помена зидара у закону мајсторима у БХ, каменара (Бујан) и зидара на Дразе и из Пнуће, те више пута спомињаног протомајстора Георгија, који се јавља са браћом с којом и ради, а без описа уже струке, у ову групу би се можда могао убројати и мајстор Доброслав, који се такође јавља без струке, пошто је назив мајстор коришћен да означи

²⁴ СХ, 127; ДХ II, 7 ф. 11, 12 ф. 17; ДХ III, 73 ф. 12, 80 ф. 18, 130 ф. 69; Дале 1882, 99–100, 357; *Рјеџник*, 803, 837, 839; Мишић 1992, 47–57; Лома 2011, 185; *Кош*, *Кошарство*; Седлари према подели по струкама спадају у произвођаче коњске опреме, као и уздари.

²⁵ ДХ II 30 ф. 34; ДХ III 104 ф 43; Фостиков 2012, 107–113, 119–120. О позлађивању предмета: Шакота 1984, на више места.

и припадника градитељске струке. Овде би спадали и каменоклесари, о чијој делатности сведочи сечење *мерџика винскої* од мрамора, као и израђивачи *камена* или *мрамора*, односно горе наведених *међника*, о чијем нас постављању обавештавају бројни помени. Према подацима из других извора, изгледа да су међници били додатно обележавани жигом, булом или крстом, не само урезаним већ и извајаним, па свакако да је њихова израда захтевала и додатно умеће клесања. О занату обраде камена, сведочи и топоним *Тоцил*, а можда и *Брусник*.²⁶ Осим ових помена у вези са обрадом камена, у законском делу БХ намењеном земљорадничком, стално насељеном становништву, јавља се и занимање *млинарија* – у случају да имају и свој млин, они су имали дужност изградње и поправке црквених млинова, као и сечења *жрвњева*, односно воденичарског камења. Како је за израду жрвњева било потребно посебно умеће и алат, као и за изградњу млина, остаје нејасно да ли се назив млинара односи на врсту занатлија, које се јављају и као поседници млина, или пак на млинаре који су се бавили млевењем житарица, а који су за ове активности морали да обезбеде потребне мајсторе. Интересантно је приметити да се топоним *Жрвањ (жрвњњ)* спомиње и у улози међника села Манастирац, протомајстора Георгија. О постојању посебних мајстора, вичних изради жрвњева, сведочи и старији назив *жрносек*, о коме нас обавештава БХ, а који је постојао још у време краља Владислава: *А жрносек како је било за време Владислава, ѿако да буде и сваїда*. Пошто се у оквиру БХ већ јавља и поменути закон о млинаријама који млинове имају, убацивање ове додатне одредбе изазива дилему – да ли се помен жрносека односи на топоним или пак на назив обавезе ових занатлија?²⁷

За разлику од других материјала, једва да има података о глини, за коју се зна да је имала најширу примену у грнчарству за израду посуђа, а као врста непропусног материјала у грађевинарству је служила за облагање или је била основни материјал за прављење опеке. И поред великог значаја за свакодневицу, грнчарски занат и обрада глине, потврђени богатим археолошким материјалом, као да нису били од значаја владарима, па се *грнчарије* јављају само на списку у оквиру *закона мајсторијама* у БХ. Истом повељом су додељена и два грнчара без навођења имена, док је Љеш грнчар као подложник из Призрена забележен у СХ. О грнчарском занату говори и презиме Пријака *Грнчаревића*, који се у оба дечанска пописа бележи са

²⁶ БХ, 121; ДХ II, 26 ф. 30–31, 58–59 ф. 62, 65 ф.58, 73 ф. 66; ДХ III, 69 f.8; 95 ф. 33, 97 ф. 36, 128 ф 67; СХ, 91, 110; Ненадовић 2003, 33; Михаљчић 2006, 38; Бојанин 2008, 316; Лома 2011, 187.

²⁷ Михаљчић 2006, 34; БХ, 15, 122, 123; ДХ III, 128 ф 67; Фостиков 2012, 106–107; Томовић 2011, 241. О млиновима: Мишић 2007, 113–128.

два брата у селу Чабик. Како је ово село било и занатски центар, можда је своје презиме понео по оцу, грнчару. Сама именица грнчар додатно сведочи и о вези грнчара и места његове радње, пећи (*їрнѣ*), а у вези са овим занатом јављају се и топоними *Грнчарево*, *Лончари* и *Кашље*; глина се као врста земљишта бележи као *їнила*, док о њеној набавци можда сведочи и помен *койаної дреїа* на Блату.²⁸ И овако штуре помени грнчара сведоче да су они забележени без обзира на средину у којој су живели и радили, у граду, у манастиру и на селу.

Као основни материјали у овим писаним изворима бележе се кожа и текстил различитог порекла, коришћени у различите сврхе и у различитим струкама, међу којима се истиче одевна. Као обрађивачи коже јављају се првенствено *сїрїуни* – кожари и штавиоци коже, који су је обрађивали за даљу употребу, а као израђивачи кожних предмета ту су *шавци кожусни* (кројачи) или *кожухари* у СХ, *скорњани* (чизмари) и *цїіари* (обућари); овде би спадали и *уздари*, израђивачи коњске опреме, који су кожу користили као основни материјал. Колико је кожа сматрана важном у изради одеће и обуће сведочи и чињеница да је Манастиру Бањској у збирном попису подложено чак десет кожухара и шест скорњана. Такође, шест обућара, заједно са протомајстором Рајком на челу, приложено је и Манастиру Светог Арханђела, али се уз њих нашла само једна кућа кожухара, у којој је пописан Иванко са браћом и обавезом давања три кожуха лисичија, док се уместо бројних шавца кожухних јављају *шавци свїїни*, њих седам, који су се бавили израдом *свїїи*. Оваква промена, као и изостанак стргуна у ДХ II–III не само да говоре о опадању важности коже у изради одеће већ и о успону крзнарства, те о порасту цене појединих врста крзна. У обрађиваче коже требало би убројити и једног *козогера*, Дражка, који се јавља са сином Николом, а који се бар према називу, бавио драњем коже, можда и специфично козје, те би га требало сврстати у занатлије блиске стргунима на нивоу обраде. Истовремено, помени дажбина у виду јарина, јагњетине и испорка, као и говеђих кожа, сведоче додатно о израђивачима монашких капа, али и о постојању израђивача пергамента, за чију су израду коришћене поменуте говеђе и јагњеће коже, при чему су говеђе имале свакако значајну намену и у обућарској струци.²⁹

О изради и обради текстила као занатској струци сведоче давања становништва у вуни, лану и у свиленим чаурама, као и већ поменуто занимање кудељина. О одевној струци говоре шавци, који се наводе у

²⁸ Михаљчић 2006, 38,41; ДХ II 22 ф. 26, 41 ф. 45, 45 ф.50; ДХ III, 90, ф. 29, 115 ф. 55, 132 ф. 70; СХ, 120, 139; Новаковић 1965, 57; Ђирковић 1997, 66–67; Лома 2011, 181, 185, Фостиков 2012, 116. О терминологији грнчарства: Трубачев 2008, 556–688.

²⁹ БХ, 124; ДХ II 64 ф.58; ДХ III, 97 ф. 35; СХ, 143; Михаљчић 2006, 38, 64, 73, 80. Видети и изнад нап. бр. 20.

свим сачуваним верзијама закона о мајсторима, а кожушни су само у БХ, док се у попису у ДХ не наводи поименично ниједан подложник кројачке, као ни обућарске струке, иако их је на поседу сигурно било. С друге стране, у СХ се наводе шавци свитни као подложници из града, који су одећу израђивали од разних тканина, а помиње се и један ткач. О изради платна говори и пропис у БХ, одређен у повељи као казна за крвављење руку у тучи. Од топонима који сведоче о занатству обраде коже и тканина истиче се *Клодучарев до*, који је уједно и једини помен *клодучара*, врсте шеширџија у овим актима. Помен села *Пошћелјака* сведочи и о постојању занатлија које су се бавиле израдом платна и снадбевањем двора одећом и постељним рубљем. Листи поменутих заната можда би се могао додати и један декоративни – вежење, пошто се у другом дечанском попису изричито помиње и Хранислав *везилија* (везиљ), заједно са оцем.³⁰

Међу специјализоване занатлије треба убројити и произвођаче воска, *воскаре*, који се помињу у као даваоци дажбине у воску у тексту СХ а восак за свеће помиње и БХ. Није познато да ли би и назив *салчик* могао да се уврсти у занатску терминологију или не, али под овим називом се помињу два подложника манастира Дечани, један из Врмоше и други међу власима Парагушанима. У оквиру БХ сачуван је и помен израде џакова тачне мере (*џак*, врећа – три лакта дуга, а комол широка = 180цм x 45цм), те се можда може претпоставити и постојање неке врсте врећара.³¹

Надаље, у повељама се јављају и *кола* – топионице, а њихово давање манастирским властелинствима сведочи о високој развијености обраде метала, посебно гвожђа. Поменуте повеље сведочанства су развоја рударства и постојања занатских занимања неопходних за рад рудника и рудара, као и за напредовање и даље гранање појединих заната. Зидане манастира подразумевало је присуство бројних занатлија, посебно градитељске струке, као и припадника уметничких заната, на пословима изградње и украшавања.³² О занатству сведочи и списак дарова Дечанском манастиру, у ком се спомињу многобројни предмети израђени од ковача,

³⁰ Михаљчић 2006, 38, 41, 64, 73, 80; ДХ I а, 291; ДХ II, 66 ф. 60; ДХ III, 69 f. 8, 128 ф. 66; СХ, 99, 121, 130, 143; Робаков 1948, 185–187, 677–699; Мишић 1992, 47–57; Шуица 2003, 154–155; Трубачев 2008, 393–527. О давању вуне видети даље, нап. бр. 35.

³¹ БХ, 123; СХ, 122; ДХ III, 117 ф 56, 127 ф. 66; Томовић 2011, 244; О салчику као могућем називу за месара или кобасичара, видети: *Рјеџник*, 134.

³² Зарковић 2007, 73–80; Фостиков 2012, 116. Само зидане, које се као посебан моменат истиче и у повељама ктитора, могло је да потраје и више од деценије, а украшавање и дуже, а током тог периода бројне занатлије обитавале су у центру властелинства. БХ, 118; СХ, 119; Бубало 2007а, 81.

златара и кројача,³³ а судећи по чињеници да су дарови долазили од владара, те да су требали бити извнредног квалитета, свакако да су за њихову израду бирани вешти мајстори, можда чак и из владарских радионица. Да су за израду појединих предмета, попут скупоцених кандила, бирани и плаћани одређени мајстори, обавештава нас и податак из БХ, који нам саопштава да је краљ Милутин, приликом издања ове повеље доделио и новчани прилог епископу рашком – чак 600 перпера *да скује кандило Цркви Св. апостола*.³⁴

Такође, неопходно је истаћи да ови документи сведоче о занатству територија у суседству манастирских властелинстава, па и под световном влашћу. Осим о занатству, обавештавају нас и о посебном виду занатске активности, кућној привреди, о којој сведоче помени прераде појединих материјала или давања готових производа, па се тако међу влашким обавезама помиње прерада црквене вуне, као и давање *окроја, њокроваца* и *клашњи*, док се као меропашка дажбина наводи и давање *олава*. О кућној радиности, сведочи и податак да су калуђери добијали и две јареће коже (*јарине*) за израду капа, три говеће коже, вуну и *клашње*, као и помен давања *јуњева* и *клашњи* власима Добрушинцима, као надоканаде за напасање кобила.³⁵

Поред заната и занатлија, те њихове мобилности, ова акта, а посебно ДХ II–III и СХ, откривају и чињенице о организацији и раду занатлија. Тако се у истим спомињу два *њрошмајстњора*, један без ближе ознаке, градитељ Георгије и други, обућар (*цнњар*) Рајко. Иако назив протомајстор означава првог међу мајсторима, у литератури се сматра да се звање протомајстора градитеља заправо односи и на средњовековног архитекту, док се исто звање, међу осталим мајсторима, користило да означи личност предводника осталих занатлија, као и главног представника својеврсног удружења – *цеха* (гилде). Ипак, ова акта упућују и на чињеницу да је титула протомајстора, бар у градитељству, добијана од стране владара, те да је сем награде у поседима, Георгије могао да буде одређен и за протомајстора. Такво давање титуле протомајстора било је уобичајно и у другим државама. Ипак, чињеница да је на изградњи Дечана учествовало заправо више протомајстора, или бар два, Георгије и фра Вита из Котора, говори и о томе да је често више градитељских дружина учествовало у изградњи исте градитељске целине. С друге стране, помен протовестијара

³³ Бубало 2007а, 81.

³⁴ БХ, 200. О свећњацима: Бикић 2008, 361–368.

³⁵ Шуица 2003, 154–155; Михаљчић 2006, 42, 64, 173, 174, 175, 177. За појмове: *окрој*, *пкровац*, *клашње*, *оглав*, *гуњ*, *видети*: ЛССВ, према одредницама. Вероватно се термин *оглав* овде односи на просто уже, које се ставља око главе стоке или коња, са повоцем.

Рајка свакако говори о унутрашњој организацији занатлија, а као прилог томе могао би да послужи и пример из другог града, Новог Брда, у ком се спомиње и *йорѿа шустѿера*.³⁶ Којим путем је он изабран за протомајстора није познато, али вероватно је и његова титула била потврђена од стране јавне власти.

На крају је остало да укажемо и на поједине чињенице о занатству манастирске територије, као и на типологију занатских насеља. Сведочанства повеља и доступни резултати археолошких истраживања иду у правцу закључка да се постојање занатских активности може потврдити у оквиру територије како самог манастира тако и у оквиру његовог властелинства, и то у односу центар – посед, у ком манастир преузима условно економску функцију центра. Такође, приликом разматрања занатства и распрострањености појединих струка, треба имати у виду и да су поседи властелинстава често груписани на неколико локација, те да на појаву или разноврсност заната у датом месту утичу различита географска средина и клима, а вероватно и традиција дате области. Управо стога подаци из ових аката дозвољавају да увидимо и неке појединости у вези с размештајем занатства у историјско-географском контексту. Као што смо показали у овом раду, поменуте повеље дозвољавају да се утврди постојање више типова насеља занатлија и места занатске радње, међу која би спадали: град као центар (овде Призрен), непосредна територија манастира у ограђеном простору, насеља у којима борави већи број занатлија различите струке (нпр. Чабик, Рзинићи), мајсторска села или засеоци са занатлијама специјализованим у истој струци (нпр. Ковачи на Корићанима, зидци на Дразе), насеобине основане око неког већег постројења, какве су топионице или веће радионице и локалне радионице, често ковачке, као места занатске радње у насељима у којима преовлађује становништво осталих категорија.³⁷ Додатно, како нас иста акта обавештавају, заснивање мајсторских села био је процес условљен потребама двора владара и феудалаца (земљопоседника), или манастира као економског центра властелинства.³⁸ Истовремено, у ширем контексту, исти извори указују и на поједине области познате и по једном занату, попут Пнуће или Јелашца, знаних по зидарству.³⁹

³⁶ ДХ II 58–59 ф.62; ДХ III 128 ф.67; СХ, 143; Kostof 1977, 59–95; Le Goff 1995, према регистру; Ново Брдо, 48 (Јовановић, В. С.); Ненадовић 2003, 33–35.

³⁷ БХ, 120, 121; ДХ II, 22–23 ф. 26–27, 64 ф. 58; ДХ III, 90–91 ф. 29–30, 97 ф. 35, 131 ф. 70. Видети и изнад нап. бр. 17, 19, 22.

³⁸ СХ, 110, 140, Фостиков 2012, 119. Видети и изнад нап. бр. 9.

³⁹ Новаковић 1965, 61; Томовић 2011, 231.

БИБЛИОГРАФИЈА

Скраћенице:

- БХ – Трифуновић, Ђ. (ур.) (2011): *Повеља краља Милутићина манастиру Бањска-Светиостефанска хрисовуља*, књ. 2. Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосуне: Службени гласник (Београд: Гласник), 17–39, 117–128.
- ДХ I – Грковић, М. (2004): *Прва хрисовуља манастира Дечани*, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосуне: Архив Србије; Дечани: Српски православни манастир Високи Дечани; Приштина: Музеј (Београд: Цицоро), 64–81, 85–103.
- ДХ I а – Ивић, П. – Грковић, М. (1976): *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад, 303–308.
- ДХ II – Милојевић, С. М. (1880): *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12, Београд, 1–68.
- ДХ III – Милојевић, С. М. (1880): *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12, Београд, 69–142.
- ДХ III а – Ивић, П. – Грковић, М. (1976): *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад, 143–286.
- СХ- Мишић, С. – Суботин-Голубовић, Т. (2003): *Светиоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 85–114, 117–144.
- ЛССВ – Ђирковић, С. – Михаљчић, Р. (ур.) (1999): *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Ново Брдо – Јовановић, В., Ђирковић, С., Зечевић, Е., Иванишевић, В., Радић, В. (2004): *Ново Брдо*, Београд.
- Рјеџник – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, том V (1903), Zagreb: JAZU.

Литература:

- Bikić, V. (2008): *Viseći svećnjaci sa područja srednjovekovne Srbije*, Annales – Series Historia et Sociologia, 18 – 2, 361–368: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JNLE00Z5/5a681b60-45e6-48ad-9356-76d8ead4d83d/PDF>.
- Благојевић, М. (1970): *Када је краљ Душан њошврдио Дечанску хрисовуљу*, Историјски часопис XVI/XVII, Београд, 79–86.
- Благојевић, М. (2004): *Закон светиоа Симеона и светиоа Саве*, у: исти, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд, 200–212.
- Бојанин, С. (2008): *Крсти у сеоском аџару – сакрална њошвратица и њена друштвова функција у њарохији средњовековне Срдије*, Историјски часопис 56, Београд, 311–352.
- Брмболић, М. (2001): *Зидана њећ из манастира Намасија*, Зборник Народног музеја – серија: Археологија, вол. 17, бр. 1, Београд, 441–447.
- Бубало, Ђ. (1997): *Шта значи ошрок у српским њовелама?*, Зборник Матице српске за историју 56, Нови Сад, 19–58.
- Бубало, Ђ. (2007а): *Почешак њреће Дечанске хрисовуље*, Стари српски архив 6, Београд, 69–82.

- Бубало, Ђ. (2007б): *Два љрилоћа о Дечанским хрисовуљама*, Стари српски архив 6, Београд, 221–231.
- Le Goff, J. (1980): *Time, Work, and Culture in the Middle Ages*, University of Chicago Press.
- Le Goff, J. (ed.) (1995): *Medieval Callings*, University of Chicago Press.
- Грковић, М. (2004): *Прва хрисовуља манасџира Дечани*, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мпemosуне: Архив Србије; Дечани: Српски православни манастир Високи Дечани; Приштина: Музеј (Београд: Цицero).
- Даль, В.И. (1882): Толковый словарь живого великорусского языка (в 4-х томах), С.-Петербург – Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа.
- Erstein, S. A. (1991): *Wage Labor and Guilds in Medieval Europe*, UNC Press Books.
- Erstein, S. R. (1994): *Regional Fairs, Institutional Innovation, and Economic Growth in Late Medieval Europe*, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 47, No. 3, 459–482: <http://www.jstor.org/stable/2597589>
- Зарковић, Б. (2007): *Светиосџефанска љовеља као извор за исџорију рударсџива*, у: Манастир Бањска у доба краља Милутина, Ниш: Центар за црквене студије, 73–80.
- Ивановић, Р. (1952–53): *Дечанско власџелинсџиво*, Историјски часопис 4, Београд, 173–226.
- Ивић, П. – Грковић, М. (1976): *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад.
- Копривица, М. (2012): *Појови и љројојојови Срџске цркве у средњем веку*, Ниш.
- Kostof, S. (1977): *The Architect in the Middle Ages, East and West*, in: Kostof, S. (ed.) (1977): *The Architect: Chapters in the History of the Profession*, 59–95.
- Кош, Кошарсџиво, у: *Inštitut za slovenski jezik Frana Ramoviša ZRC SAZU*, Iskanje po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=ko%C5%A1&hs=1
- Kulischer, J. (1957): *Орџа економска повџест средњег а и новог а вијека*, Zagreb.
- Лoма, А. (2011): *Тојономасџичка сведочансџива Бањске хрисовуље*, у: *Повеља краља Милуџина манасџиру Бањска-Светиосџефанска хрисовуља*, књ. 2, ур. Ђ. Трифуновић, Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мпemosуне: Службени гласник (Београд: Гласник), 179–194.
- Марковић, Б. (1985): *Закон о рудницима десџоџа Сџефана Лазаревића*. Превод и правно-историјска студија, Споменик СХХVI, одељење друштвених наука 24, Београд.
- Милојевић, С. М. (1880): *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12, Београд.
- Михаљчић, Р. (1967) *Селишџа. Прилој исџорији насеља у средњовековној срџској држави*, Зборник ФФ у Београду IX–1, Београд, 173–224.
- Михаљчић, Р. (2006): *Закони у сџарим срџским исџравама, љравни љројиси, љреводи, уводни џексџови и обџашњења*, САНУ, Београд.
- Мишић, С. (1992): *Гајење и љрерада лана и конојље у Србији XIV–XVI века*, Историјски часопис 39, Београд, 47–57.
- Мишић, С. – Суботин-Голубовић, Т. (2003): *Светиоарханђеловска хрисовуља*, Београд.

- Мишић, С. (2007): *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњега века*, Утопија: Београд.
- Mrgić, J. (2010): *Some considerations on woodland resource in the medieval Serbia and Bosnia*, Београдски историјски гласник 1, Филозофски факултет, Београд, 87–101.
- Ненадовић, С. М. (2003): *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, Београд.
- Стипчевић, Н. (2004): *Сѣриуни = сѣриуни*, Јужнословенски филолог LX, Београд, 11–14.
- Новаковић, С. (1965): *Село*, Српска књижевна заједница, Београд.
- Поповић, С. (1994): *Крст у крују: архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд.
- Радојчић, Н. (1960): *Законик цара Стефана Душана, 1349–1354. године*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Radojčić S. (1982): *Srpska umetnost u Srednjem веки*, Izdavački завод.
- Рибачков, Б. А. (1948): *Ремесло Древней Руси*. Москва: АН СССР.
- Соловјев, А. (1928): *Једна српска жупа за време царства*, Гласник СНД III, Скопље, 25–42.
- Тријић, В. (2002–2003) *О соколницима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, вол. 68–69, бр. 1–4, Београд, 3–28.
- Томовић, Г. (2011): *Власелинско манастирово свети Стефана у Бањској*, у: *Повеља краља Милутина манастиру Бањска-Светостефанска хрисовуља*, књ. 2, ур. Ђ. Трифуновић, Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосупе: Службени гласник (Београд: Гласник), 195–249.
- Трубачев, О. Н (2008): *Ремесленна терминологија в славјанских језицима, Труды по этимологии. Слово. История. Культура*, Москва, Том 3.
- Ђирковић, С. М. (1997): *Производња, занат и техника у Србији средњега века*, у: *исти*, Работници, војници, духовници, Београд, 56–78.
- Фостиков, А. (2012): *Ковачки занат на тлу средњовековне Србије*, Београдски историјски гласник 3, Филозофски факултет, Београд, 105–126.
- Шакота, М. (1984): *Дечанска ризница*, Београд.
- Шуица, М. (2003): *Повеља цара Уроша о замени њосега између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2, Београд, 143–166.

Aleksandra Fostikov

MEDIEVAL SERBIA CRAFTS IN LIGHT OF THREE CHARTERS FROM THE 14TH CENTURY

About crafts, as well as craft an industry in medieval Serbia, there are numerous written and material sources, among which are an invaluable native sources, especially charters to the monastery, also the largest group of saved documents. The most extensive and most detailed among them are: *Svetostefanska* also entitled *Banjska* (BH 1313–

1316), Decanska in three versions (DH I from 1330, DH II from 1330–31 and DH–III announced after May 1343 – before the end of December 1345) and *Svetoarhandjelovska* (SH 1349–50). Except the other reasons, for using exactly those charters, essential is that two of them, BH and DH I–III, are the only sources in which is preserved the *Artisan law* (*majstorijama zakon*). This law regulates the work obligations, duties and rights of artisans, and the question of inheritance of their craft and status. In addition those three charters allowed us to see the craftsmen role, their feudal and territorial mobility, as well as typology of the craft settlements.

Although, basically, labor obligations of craftsman were determined according to those of sokalnik's and they were probably taxed in their products, in some cases craftsman were liberated from most usual work duties and tributes for their artistry. According to mentioned law father was succeeded by son in craft and status, also to this class one could be accepted by marriage, so in some cases son-in-law is in place of son.

In these acts various trades that are mentioned testify of the high differentiation between the crafts in general, and of the progress of certain professions, such as goldsmith according to the needs of time. Also there is a presence of metal, wood, stone, clay, leather, textiles and wax workers.

Judging by these acts artisans in medieval Serbia were privileged class, which were highly valued for their skills, so they were specifically regulated in charters. Significance of artisans, *homo faber* in Middle Ages is visible in privileges which testify about territorial and feudal mobility. Artisans could acquire *bastina* (patrimony) and status of *vlastelincic* (minor nobility). Charters inform us about founding of artisan settlements so called *majstorska sela*, what reflects needs of the rulers, noblemen and monasteries. They also contain facts about craft organization and function of the title *protomajstor* (master in chief).

Mentioned charters allow identifying the different type of settlements and workshops, in which artisans live and work, among which are: towns, monasteries, and villages. In some villages artisans of different crafts are present, and in others artisans of specific craft are grouped. Sometimes artisans are also grouped around significant location such as mints or foundries. Often workshops, especially blacksmiths, are located in settlements where no other crafts are. In addition significance of the artisans is also reflected not only in the names and in surnames, but also on the toponyms, whose names are valuable source for research of the craft trade.